

TOESPRAAK EKKLESIA AMSTERDAM zondag 16 december 2018

Samuël

Alex van Heusden

In wat voor wereld leven wij? En hoe dan? Ons leven in deze wereld - hoe ziet dat eruit? Hoe verloopt het? Wij leven ons leven, van dag tot dag, jaar in, jaar uit. We maken het goed of minder goed. We genieten voorspoed of tegenslag is ons deel. We zijn gezond of ziek. We maken ons zorgen over anderen - over dierbare, nabije mensen in hun lijden; en treuren over allen die van ons zijn heengegaan, in de dood - sommigen veel te jong.

Is dat ons leven? Of kijken we ook verder? Dan is de vraag onontkoombaar: in wat voor wereld leven wij ons leven? En daar horen andere vragen bij. Waartoe zijn wij op aarde? Wat verwachten wij? Toch die andere, nieuwe wereld? Een einde aan het geweld in Jemen en leniging van de hongersnood aldaar, om te beginnen?

Wij lezen oude, mens- en wereldkundige verhalen om ons aan te spiegelen. Ze zijn geschreven door 'ervaringsdeskundigen' en overgeleverd door hun ijverige leerlingen. Ze zijn behouden gebleven tot op vandaag, omdat ze kostbare lessen bevatten over wat het betekent een mens te zijn op aarde. Geen idylle, geen rimpelloze pastorale, maar honger, armoe, vernedering, onderwerping, oorlog, bloedvergieten. Voor heel veel mensen op deze aarde is dat hun leven. En laat dat ons een zorg zijn.

Die oude verhalen portretteren mensen in een wrede, onrechtvaardige samenleving. Veroveringsdrift, heerszucht - 'Wille zur Macht' - wil om te onderwerpen en daartoe geweld aanwenden - dit al te menselijke trekt aan ons geestesoog voorbij, als wij die oude verhalen lezen. De totale verloedering van een samenleving - dat verbeeldt het boek Rechters ofwel 'Richteren'. Hoe een bevrijdingsbeweging, een emancipatieproject stukloopt en verloren gaat.

'In die dagen was er geen koning in Israël...' (Rechters 17:6; 18:1; 19:1; 21:25). Zo luidt het refrein van het boek Rechters. En twee keer volgt op dat refrein: 'Ieder deed wat recht was in zijn ogen' (Richteren 17:6; 21:25). Zo luidt de diagnose: wat kwaad is in de ogen van de Naam, de God-Bevrijder, is recht in de ogen van de mensen. 'Recht' wil hier zeggen: wat wij doen, is juist, is terecht.

Als er geen koning is, gaat het aldus, van kwaad tot erger: is dat wat het boek Rechters ons voorhoudt? Zo ja, dan zou het dus goed moeten gaan, als er wel een koning is. Maar zo is het niet. Rechter, koning - wat is het verschil? Of je nu door de spreekwoordelijke hond of door de even spreekwoordelijke kat gebeten wordt.

Op het boek Rechters volgen de boeken Samuël. Er wordt verteld hoe na de rechters eerst priesters leidinggaven aan het volk: Eli en zijn twee zonen. Maar die zonen zijn zo corrupt als wat. Zij beheren het huis van JHWH in Silo, maar enkel om daar eigen voordeel uit te halen. Intussen groeit de jongen Samuël, de zoon van Elkana en Hanna, op in het heiligdom, onder de hoede van Eli. 'En het woord van JHWH was schaars in die dagen: geen visioen brak door.' Zo was het gesteld in het land.

Aan de priesterdynastie van Eli komt een einde. Samuël, geen jongen meer, neemt het bewind over, als rechter en profeet, in Rama. Dat gaat een tijd goed, maar eenmaal oud geworden, overspeelt hij zijn hand: hij benoemt zijn twee zonen tot rechters voor Israël en wil zo een erfelijk ambt instellen. Over die twee zonen staat geschreven: 'Zij gingen niet in de wegen van hun vader, zij bogen voor het gewin, zij namen steekpenningen aan en bogen het recht' (1 Samuël 8:3). Vaderliefde maakt soms blind.

De oudsten van Israël, die toch beter zouden moeten weten, vragen Samuël om een koning. 'Om ons te richten,' zeggen ze erbij, dus: om recht te spreken over ons. En ze zeggen er nog iets bij: 'zoals alle volkeren hebben' (1 Samuël 8:5). Ze willen normaal zijn, niet uit de pas lopen, zich niet onderscheiden. Normaliteit is wat ze willen. En wat is normaal? Een staat met een koning aan het hoofd. Maar dat is wat ze nu net niet moeten willen. Niet het Hollandse 'Doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg.' Méér dan het gewone moet je nastreven, want, aldus de oude verhalen, daar ben je mens voor, dat is je opdracht.

Je wilt een samenleving waarin recht wordt gedaan, ook en juist aan mensen die leven aan de onderkant? Dan moet je geen koning hebben - een koning geeft aan het woord 'recht' een eigen invulling en die ligt besloten in het werkwoord 'nemen'. Een koning gééft niet, hij deelt geen genade uit, toont geen mededogen - een koning 'neemt'. Wat brengt hij tot stand? Een samenleving en een economie die hem alleen ten dienste staan; een samenleving in staat van oorlog; een slavenhuis.

Dat precies houdt Samuël de oudsten voor (1 Samuël 8:11-18): 'De koning - jullie zonen zal hij nemen en plaatsen op zijn wagens en op zijn paarden. Hij zal hen aantellen tot oversten over duizend en oversten over vijftig om zijn grond te ploegen, om zijn oogst te oogsten, om zijn oorlogstuig te maken. En jullie dochters zal hij nemen om zalf te bereiden, om te koken en te bakken. Jullie zullen zijn slaven worden.' En zo nog meer. Nemen, nemen. Leegroven het land. Maar daar was het niet om te doen toen Mozes het volk uitleidde uit het slavenhuis. En daar was het Jozua evenmin om te doen toen hij het volk het land binnenleidde. Het boek Jozua verhaalt hoe het land als erfdeel door het volk wordt ontvangen door het te ontdoen van de koningen daar. Er wordt geen strijd geleverd tegen volkeren, maar tegen de koningen van die volkeren. In het twaalfde hoofdstuk van Jozua vinden we een lijst van verslagen koningen, eenendertig in totaal, geen lijst van verslagen volkeren. Wat is de les? De les is dat volkeren moeten worden bevrijd van hun koningen. Maar wat willen de nazaten van het volk dat die bevrijding bracht om eindelijk recht en vrede te vestigen? Ze willen een koning.

Ze krijgen wat ze willen, vragen, wensen. Een jongen uit Benjamin, de kleinste van de twaalf stammen van Israël, is de uitverkorene. Saul is zijn naam, Sja'uel, wat betekent: 'de gevraagde', 'de gewenste'. Is Sja'uel de gewenste koning voor Israël? Hij wil niet, Saul, maar hij moet. En als hij eenmaal koning is, kan hij het op den duur niet aan - de waanzin slaat toe. Een diep tragisch mens, deze koning, na aanvankelijke successen op het slagveld. Want de oorlogen gaan onverminderd door, daar komt geen einde aan.

De vraag blijft: hoe gaan we om met zulke verhalen vol grootscheeps geweld en slachting van mensen? Zeggen we: ach ja, dat was toen, heel lang geleden, zo waren die mensen in dat stadium van de geschiedenis - geweld, oorlog, het zat in hun bloed... Niemand van ons wil oorlog, ieder van ons wil geweld en terreur de wereld uit. En zolang dat niet gebeurt, vieren we elk jaar Kerstmis, om niet te wanhopen aan vrede op aarde, ooit, voor alle mensen van goede wil.

Dat is het visioen van de bijbel, vrede op aarde. Alle wapens het zwijgen opgelegd. Maar intussen gaat het boek het probleem niet uit de weg, het registreert hoe mensen elkaar naar het leven staan, meedogenloos. Zo houdt het oude verhaal ons een spiegel voor en doet een beroep op ons geweten. Het stelt ons de vraag: welk recht moet zegevieren? Het recht van de sterkste? Dat is het recht van de normaliteit, ook vandaag nog, niettegenstaande alle pogingen die in het werk worden gesteld om via wetgeving en verdragen, ook op internationaal niveau, geweld en oorlog aan banden te leggen, en meer economische kansen te scheppen voor meer mensen wereldwijd.

Ons leven, van ons mensen, speelt zich af op de aarde, hier beneden. Dat is de ruimte die ons ter beschikking is gesteld - ons 'gegeven' - en binnen de mogelijkheden van die begrenzing moeten mensen een plaats vinden waar zij kunnen wonen en waar zij veilig zijn - brood voor hongerlijders, uitweg uit de oorlog naar de weg van de vrede.

In de Talmoed, dat ontzagwekkende rabbijnse getuigenis van ononderbroken omgang met Thora en Traditie, wordt ons geleerd tot welke verantwoordelijkheid wij mensen allen zijn geroepen, omdat wij één mensheid zijn, allen 'kinderen van Adam', in onderlinge verbondenheid. We lezen daar, in de Talmoed (Babylonische Talmoed, traktaat Sjabbat 54b):

Ieder die de mogelijkheid heeft te protesteren tegen de mensen in zijn huis, en niet protesteert, die wordt voor de mensen in zijn huis aansprakelijk gesteld. Ieder die de mogelijkheid heeft te protesteren tegen de mensen in zijn stad, en niet protesteert, die wordt voor de mensen in zijn stad aansprakelijk gesteld. Ieder die de mogelijkheid heeft te protesteren tegen de hele wereld, en niet protesteert, die wordt voor de hele wereld aansprakelijk gesteld.

En: 'Wie één mens redt, redt de hele wereld.' Ook dat staat in de Talmoed. Zo zullen we ons teweer stellen tegen onverschilligheid, een 'laat maar waaien'-mentaliteit en niet zwijgen, alsof we stom zijn. Het protest kan snel om zich heen grijpen, als een lopend vuur.

Naar verluidt, wordt er op ons gewacht. Dan worden wij zelf wat we verwachten en hopen. Is dat niet de betekenis van 'menswording?'

Zo moge het zijn.